

POGLED U ŽIVOT I DJELO MUSTAFE SABRI-EFENDIJE, PRETPOSLEDNJEG OSMANSKOG ŠEJHU-L-ISLAMA

Dženan HASIĆ

UDK 28-9:929 Sabri M.

SAŽETAK: U glavnom dijelu rada je predstavljen život pretposljednog osmanskog šejhu-l-islama Mustafe Sabri-efendije (1869-1954). Da bi bolje razumjeli njegov život i ulogu koju je obnašao tokom haotičnog doba u Turskoj, u uvodnom dijelu umjesto standardnog uvoda, ponuđen je opis institucije šejhu-l-islama koja je stoljećima bila krovna vjerska institucija kod Osmanlija. Pretposljednji osmanski šejhu-l-islam Mustafa Sabri-efendija, veliki islamski učenjak, 128. je karika u lancu šejhu-l-islama koji je obrazovan tokom nepunih pet stotina godina. Napisao je više djela na osmanskome turskom i arapskom jeziku. Neka djela su objavljena za vrijeme njegovog života, a neka posthumno. Pored toga, autor je nekoliko desetina radova objavljenih u raznim časopisima. Osim što je bio vjerski učenjak na zavidnome nivou obrazovanosti, bio je i sjajan pjesnik koji je pjevao na maternjem osmanskome turskom, ali i na arapskom kojeg je poznao koliko i svoj maternji. Djela Mustafe Sabri-efendije su veoma značajna jer je u njima tretirao razna pitanja, ali su po našem mišljenju, najkorisnija u svrhu rekonstrukcije vjerskog života u periodu gašenja Osmanske imperije i njenog prelaska u sekularnu republiku.

Ključne riječi: šejhu-l-islam, Mustafa Sabri-efendija, gašenje Osmanske imperije, hilafet

Uvodno razmatranje: O nastanku i ukidanju institucije šejhu-l-islam kod Osmanlija

Zvanje šejhu-l-islam je postalo institucija tek za vrijeme Osmanlija. Uglavnom se kao vrijeme njegovog nastanka navodi 1425. godina, kada je Mulla Šemsuddin Fenari imenovan muftijom Burse (İpşirli, 2010 : 91). U nekim drugim zemljama, poput Sirije i Egipta, ovaj naziv je bio počasan. Davan je samo onim islamskim juristima koji su svojim decizijama postigli izvjesnu slavu. Porijeklo ovog naziva seže do druge polovine četvrtog

hidžretskog stoljeća (Smailagić, 1990 : 576). Ima istraživača koji tvrde da je ovaj počasni naziv pri puta nadjenut hazreti Omeru, drugom islamskom halifi nakon smrti poslanika Muhammeda, a.s. (Suvejdani, 2005). U 17. stoljeću, kod Osmanlija, ovaj naziv je dobio obilježja karakteristična za instituciju. Šejhu-l-islama je postavljao sultan. Od vremena ustanovljenja ove institucije pa do njenog ukidanja, na položaju šejhu-l-islama je bilo 129 osoba u 185 naimenovanja. Prva osoba koja je po drugi put postavljena na ovu funkciju bio je Bostanzade Mehmed Nuri-efendija.

Prekretnicu u nadležnostima šejhu-l-islama predstavlja period u kojem je tu dužnost obavljao Zenbili Ali (1503-1526). Tada su mu pridodate neke nove odgovornosti. Naprimjer, bio je uvjet da predaje u medresi koju je u Istanbulu podigao sultan Bajazit II. Povrh toga, bila im je povjerena i kontrola kompleksa koje je dao podići sultan Bajazit II (İpşirli, 2010: 92).

U državnoj organizaciji, ova institucija je bila odmah poslije ranga velikog vezira. Dešavalo se i to da šejhu-l-islam bude smijenjen s položaja, kao što to potvrđuje primjer Čivizade Mehmed-efendije, prve

osobe koja je smijenjena s ove pozicije. Njega je sultan Sulejman Zakonodavac (1520-1566) smijenio zbog kritika upućenih hazreti Mevlani Rumiju i šejhu Ibn 'Arebiju (Isto). Čivizade je, prema riječima Ibrahima Pečevija, izdavao pravne decizije suprotne časnom Šerijatu, te nije priznavao određene slavne šejhove. Tada je znameniti Ebu Suud-efendija bio rumelijski kazasker, te je odbijao primjeniti njegove decizije (Alajbegović, 2000 : 60, 61).

Dužnosti šejhu-l-islama su se povećale tokom 16. stoljeća. Tada su njegove obaveze i obezbe velikog vezira bile izjednačene. Počeo je sa obavljanjem unaprjeđivanja vjeroučitelja i vjerskih sudija. U tom periodu je postalo uobičajeno da se rumelijski kazasker imenuje na mjesto šejhu-l-islama. Prva osoba koje je imenovana za šejhu-l-islama sa položaja rumelijskog kazaskera bio je Ebu Suud (r.1490-u.1574, postavljen na mjesto šejhu-l-islama 1545). On predstavlja zadnjeg šejhu-l-islama koji se zadržao dugi niz godina na toj poziciji (29). Nakon njega, oni su slijedili jedan za drugim u razmaku koji je prosječno iznosio tri do četiri godine (Smailagić, 1990 : 577). Dakle, od početka 17. stoljeća, šejhu-l-islam nije bio biran doživotno, nego na određeno vrijeme. U to vrijeme se gledalo koliko osoba koja će biti šejhu-l-islam može pridonijeti i društvenim promjenama. Tada je on uz pristanak velikog vezira postavljao i rumelijskog i anadolskog kazaskera. U istom stoljeću, dobio je i zaduženje da pripasava sablju novoizabranom sultanu nakon inauguracione ceremonije.

Prvi zvanični dokument koji je ukazao na važnost šejhu-l-islama bila je Kanunnama sultana Fatiha. U njoj je naglašeno da je šejhu-l-islam predvodnik učenjaka, a da veliki vezir treba dati prednost njemu i sultanovom ličnom učitelju. U Kanunnami izričito stoji da je on poglavar svih vjerskih učenjaka (Karčić, 1997 : 172). U tom periodu šejhu-l-islam se odlikovao, u odnosu prema sultanu, za razliku od drugih, stanovitom samostalnošću

(Matuz, 1992 : 61). Njegove dužnosti su uključivale i izdavanje pravnih decizija. Šejhu-l-islam je bio vrhovni autoritet u tumačenju pravnih propisa i donošenju pravnih decizija. On nije bio zadužen primjenom donesene decizije. Primjena decizije koju je donio šejhu-l-islam kao vrhovni muftija je spadala u domen sudstva. Ilustrativan je primjer kojeg donosi Ibrahim Pečevija u svojoj znamenitoj Historiji. Naime, događaj se desio za vrijeme vladavine sultana Sulejmana Zakonodavca, tačnije novembra 1527. godine. Sultan Sulejman je na svome dvoru okupio kadije i šejhu-l-islama Kemalpašazade Šemsudin Ahmeda da zajedničkim naporima donesu šerijatski propis i presudu o jednome čovjeku po imenu Kabiz koji je tvrdio da je Isa, a.s., veći od Muhammeda, a.s., te obilazio mejhane i zabludivao narod. Nakon saslušanja Kabiza šejhu-l-islam je donio fetvu da je on svojim tvrdnjama izašao iz okrilja islama, te ga pozvao da se ponovno vrati u čistu vjeru islam. Kabiz je odbijao poreći svoje naučavanje te je istrajavao u svome nevjerstvu. Šejhu-l-islam se obratio kadijama da donesu konačnu presudu nakon što su se uvjerali da je Kabiz otpadnik od islama. Kadije su presudile pogubljenje (Alajbegović, 2000 : 120-122).

U sklopu odijevanja, na glavu su stavljali bijeli turban, a ukoliko su bili porijeklom od Ehlu-l-bejta, oko turbana su motali zeleni muslin. Ogrtač im je bio od samurovine u bijeloj boji. Zanimljiva je činjenica da šejhu-l-islam kao vrhovni vjerski autoritet nije imao svog konaka kao veliki vezir ili neke druge paše. Njegov ured je bio tamo gdje je privatno stanovao (Ortaylı, 2009 : 64). Šejhu-l-islam je tek u 19. stoljeću, tačnije 1826. godine dobio svoj ured, Mešihat. Dobio je zgradu koja je pripadala janjičarskom agi, jer je te godine ukinut janjičarski odred.

¹ Carski divan (*Divan-ı Hümayun*): Carski divan ili Carsko vijeće je tijelo koje se sastojalo od slijedećih članova: veliki vezir, rumelijski i anadolijski kazaskeri, kao i drugi, treći i četvrti vezir, te i zapovjednik mornarice. Kasnije će njegovim članom postati i janičarski aga.

Danas je u toj zgradi stacionirano Istanbulske muftijstvo (Isto : 133).

U 18. stoljeću, kada je Carski divan (*Divan-ı Hümayun*)¹ izgubio na važnosti, šejhu-l-islam je postao iznimno važna osoba koja se pitala o važnim pitanjima vezanim za državu, kao što su objavljivanje rata, sklapanje mirovnih sporazuma, svrgavanje sultana i slično.

Kada se krajem 18. stoljeća počela modernizovati uprava Osmanskog carstva, postupno se oformio upravni odjel na čelu sa šejhu-l-islamom (Smailagić, 1990 : 577).

Početak tanzimata (1839-1876) ured šejhu-l-islama je podijeljen na odjele. Šejhu-l-islam je dobio kao svoje službeno sjedište nekadašnju rezidenciju janičarskog age, kako je i navedeno. Njegov ured je nazvan Şeyhü l-islam Kapısı ili *Bab-i Fetava*. Odjel se bavio rukovođenjem svih ustanova koje su bile zasnovane na vjerskoj osnovi, izuzevši rukovođenje vakufima. Tokom 19. stoljeća, njegova pozicija je svedena na poziciju člana Ministarstva. Njegov mandat je postao ograničen. Tako je uglavnom ostalo do potpunog gašenja ove višestoljetne institucije. Nakon 23.10.1923., kada je izglasana Republika, Kemalisti su poduzeli korake da se izbrišu sva osmanska obilježja. Zatvorili su šerijatske sudove, ukinuli medrese, te zatvorili ured šejhu-l-islama. Kao posljednje i najviše vjersko dostojanstvo, ukinuli su u martu 1924. i hila-fet (Matuz, 1992 : 169).

Crtime iz životopisa šejhu-l-islama Mustafe Sabri-efendije

Pretposljednji osmanski šejhu-l-islam, Mustafa Sabri-efendija, rođen je 22.06.1869. u gradu Tokat. Studij klasičnih islamskih nauka završio je kod šejha Ahmed-efendije Zülbiyezade (Karabela, 2003 : 36),

Od vremena Mehmeda Fatiha, tačnije od 1475., sultani više nisu zasjedali Carskim vijećem, nego veliki veziri. Član Carskog vijeća je bio i nišandžija koji je upravljao katastrom i službenim prepiskama (više: Smailagić, 1990 : 131; Ortaylı, 2009 : 61).

ili Zûniyezade (Yavuz, 2006 : 350). Časni Kur'an je načio napamet kada mu je bilo 9 godina. Uspio je uvjeriti roditelje da mu dopuste da otputuje u Kajseri, jer je imao jarku želju da svoje znanje unaprijedi kod tada veoma poznatog učenjaka Damada Mehmeda Emin-efendije (1821-1908). Kod spomenutog alima, Mustafa Sabri-efendija se posvetio ponajviše studiranju logike i *'ilmu 'l-kelama* (spekulativna teologija) (Karabela, 2003 : 36). Po okončanju studija kod Damada Mehmeda Emin-efendije, upućuje se u Istanbul gdje završava studij *akaida* (nauka o islamskom vjerovanju) i *usulu 'l-fikha* (nauka o osnovama islamske jurisprudencije). Diplomom u naprijed spomenutim naukama izdao mu je šejh Atif-beg. Sa željom da unaprijedi svoje poznavanje islamskih nauka, upućen je se ka poznatom učenjaku, šejhu Ahmedu Asim-efendiji (1836-1911), čiju je kćer Ulvije Hanumu oženio 1892. godine (Isto : 37). Kod potonjeg alima je izučavao i *huzûr dersleri*² (Akbulut, 1992 : 32). U svojoj tridesetoj godini, 1898., sam Mustafa Sabri-efendija je postao jedan od učesnika *huzûr dersleri*, koje su se održavale u džamija tokom mjeseca ramazana, svake godine (Isto). Bio je najmlađi učesnik, te svojim znanjem je uspio privući pažnju sultana Abdulhamida II (Yavuz, 2006 : 350). Sultanovu pažnju je privukao svojom raspravom o lažnoj zakletvi (*al-yamîn al-ghamûs*). On ga imenuje svojim ličnim bibliotekarom u biblioteci na dvoru Jildiz (*Yıldız Sarayı*). Na tom položaju je proveo četiri godine, od 1900. do 1904. (Karabela, 2003 : 39; Nam, 2011 : 298).

Godine 1890., Mustafa Sabri-efendija je položio pripravnčki ispit (*ruûs-i tedris*) predviđen za osobe koje su željeli stupiti na službu vjeroučitelja

u nekoj vjerskoj školi. (Yahya, 1996 : 20). Kada je napunio 22. godinu, dobio je mjesto muderisa, savremenim rječnikom kazano profesora u medresi koju je dao izgraditi sultan Mehmed Fatih, u periodu između 1463-1471 (Nam, 2011 : 298). Držao je predavanja iz tefsira, hadisa, i retorike prema Taftazanijevom *Al-Mutarwvalu*. Obnašajući funkciju profesora u sultan Fatihovoj medresi, izveo je preko 50 diplomiranih studenata kojima je dodijelio *idžazetname*.³ Nakon pet godina obnašanja funkcije profesora u medresi, prelazi na funkciju imama u džamiji Asarije, na Beşiktašu.

Avgusta 1908. sa 112 islamskih učenjaka osnovao je Centar za islamske studije (*Cemiyet-i İlmiyye-i İslâmiyye*). Mustafa Sabri-efendija je izglasao za prvog predsjednika Centra. Mjesec dana po njegovom osnivanju, izdali su svoj prvi časopis pod nazivom *Beyânü 'l-Hakk*. Časopis je pisao o raznim vjerskim temama (Karabela, 2003 : 39). Prvi Ustav u Osmanskoj imperiji je proglašen 23.11.1876. godine, takozvani *Kanun-i esasi* (Ortaylı, 2014 : 122). Sa proglašenjem Drugog Ustava 1908., Mustafa Sabri-efendija je postao član Narodne skupštine. Istovremeno je predavao na Sultan Fatihovoj medresi.

Prvi moderni univerzitet (*Dârü 'l-fünûn*) kod Osmanlija je otvoren za vrijeme vladavine sultana Abdulhamida II, 1900. godine. (Beydilli, 2005 : 116). Na tom univerzitetu, šejh Mustafa Sabri je bio predavač tefsira. Zbog svoje izuzetne upućenosti u islamsku filozofiju, 17. novembra 1918. inauguriran je za člana Akademije islamske filozofije (*Dârü 'l-Hikmeti 'l-islâmiye*).

Kao vrsni poznavalac hadiske nauke, 25. decembra 1918., postavljen je na mjesto profesora hadisa u

Sulejmaniji (*Süleymaniye*), školi hadisa (*Dârü 'l-hadis*) koja je ponijela ime po sultanu Sulejmanu (1520-1566), njenom graditelju. Mjesto profesora na spomenutoj školi je označavalo najviši rang u profesuri koji je mogao dostići neki učenjak (Karabela, 2003 : 40).

Ustoličenje Mustafe Sabri-efendije na položaj šejhu-l-islama

Okončanje I svjetskog rata je Istanbulu donijelo haotična vremena. Pretposljednji osmanski sultan Rešad je umro 3. jula 1918. Njega je naslijedio Mehmed VI Vahidedin (1918-1922) s kojim će se okončati dinastija Osmana (Beydilli, 2005 : 139). Četvrtog dana proljetnog mjeseca marta 1919. godine, Damad Ferid-paša je imenovan velikim vezirom (Isto : 140; Ortaylı, 2014 : 188). Istog mjeseca, iste godine, učenjak Mustafa Sabri je imenovan novim šejhu-l-islamom pri vladi velikog vezira Damad Ferid-paše. Obnašajući funkciju šejhu-l-islama, nije se mirio sa politikom koju je vodio veliki vezir. Čak šta više, sebe je vidio mnogostruko boljim i funkcionalnijim na njegovoj funkciji. Zbog neslaganja sa politikom velikog vezira, Mustafa Sabri-efendija biva smijenjen sa obnašane funkcije u septembru 1919. godine (Karabela, 2003 : 45).

Juna 1920., kako bi iskazao javnosti svoje prijedloge za boljitak i napredak države, osniva vlastitu stranku: *Mu'tedil Hürriyet ve İtilâf Fırkası* (Stranka za umjerenu slobodu i jedinstvo). Sa svojom partijom nije ništa željeno postigao, ali je jula 1920. vraćen po drugi puta na poziciju šejhu-l-islama. Istu je obavljao do 25. septembra godine u kojoj je na nju

² *Huzûr dersleri*: Godine 1758., Sultan Mustafa III (1757 – 1774) je uveo praksu da tokom svetog mjeseca ramazana, najistaknutiji alimi raspravljaju o najvažnijim pitanjima vjere. Ovim predavanjima je prisustvovao i sam sultan. Po njegovom prisustvu ova predavanja su i dobila naziv (Predavanja u prisustvu sultana – “huzur dersleri”). Te rasprave

su se zapisivale i skupljale u posebne zbirke (Nam, 2011 : 36, podnožna napomena broj 114). Posljednje okupljanje učenjaka, odnosno zadnji *huzûr dersleri* je održan maja 1923, jer tada je pao mjesec ramazan, hidžretske 1341. godine, u Dolmabahçi, u prisustvu posljednjeg sultana Vahidedina i halife Abdulmedžida. Dakle, ovaj običaj je

održavan uzastopice 165 godina, a ugasio se zajedno sa sultanatom (İpşirli, 1998 : 443).

³ *Idžazetname* je specifična vrsta diplome koja se, između stalog, odlikuje senedom ili silsilom, tj. nizom učitelja, počevši od posljednjeg učitelja u nizu, koji izdaje idžazetnamu, pa do prvog – Allahovog poslanika, a.s. (Hrvaić, 2013 : 147).

drugi puta vraćen. Ukupno, na poziciji šejhu-l-islama, boravio je osam mjeseci, dvadeset i jedan dan (Karabela, 2003 : 46). Nakon njega je na položaj šejhu-l-islama došao Sejjid Mehmet Medeni, koji je bio marioneta u rukama vlasti. On će biti nominalno posljednji osmanski šejhu-l-islam, mada je to u stvarnosti bio Mustafa Sabri.

Na kraju dugotrajne nacionalne borbe koja je vođena u Turskoj, vojske Anadolije su proglasile pobjedu, te prvog dana mjeseca novembra 1922. godine je, odlukom Vlade Velike nacionalne skupštine, ukinut sultanat. Tako je ujedno i Osmanska imperija izgubila dominantnost koja je trajala 622 godine. Nakon petnaest dana, sultan Vahidedin nije imao drugog izbora nego da napusti Istanbul (Ortaylı, 2014 : 187). Vlast u Turskoj je preuzela grupa Mladoturaka okupljena oko Mustafe Kemal-paše Ataturka, koji je aprila 1920. u Ankari uspostavio privremenu vladu, a nakon pobjede nad Grcima, 1922., vlast je potpuno prešla u njegove ruke. On nije bio naklonjen Mustafi-efendiji jer je podržavao sultana Mehmeda VI.

Zbog neslaganja sa sekularističkom politikom koju je vodio Ataturk, zajedno sa svojim sinom Ibrahimom Rušdijem (1897-1983) emigrira u Aleksandriju novembra 1922., a poslije se prebacuje u Egipat (Karabela, 2003 : 46; Yavuz, 2006 : 351).

U januaru 1923., upravitelj časne Meke Husejn (1853-1931) pozvao je posljednjeg osmanskog sultana koji je tada bio u izbjeglištvu na Malti, da se nastani u časnoj Meki. Nakon konsultacije sa Mustafa Sabri-efendijom, sultan prihvata poziv te u društvu sa Sabri efendijom odlazi za Meku. Nakon petomjesečnog

boravka u Hidžazu, Sabri-efendija se ponovno vraća u Egipat. Zbog stanovitih političkih neprilika koje su vladale Egiptom, odlazi za Liban januara 1924., gdje se zadržava devet mjeseci (Karabela, 2003 : 48). Tokom relativno kratkog boravka u Libanu, napisao je djelo, *En-Nekir 'alā munkiri 'n-ni'meti mine 'd-dini ve 'l-hilafeti ve 'l-ummeti* (*Opovrgavanje poricate-lja blagodati vjere, hilafeta i ummeta*) u kome daje odgovor onima koji su ukinuli hilafet i sekularistima koji su potiskivali vjeru iz društvenog života, te je okarakterizirali kao privatnu stvar pojedinaca (Yavuz, 2006 : 351).

Mustafa Sabri-efendija, silom prilika je bio primoran ponovo da seli i iz Libana. Odatle je otišao u Rumuniju, u kojoj se zadržao oko dvije godine. No, ni tamo nije imao mira, pa se seli u Grčku 1927. godine. Tu je boravio punih pet godina. Tokom boravka u Grčkoj sa svojim sinom Ibrahimom Rušdijem izdavao je dva časopisa: *Yarın* (*Sutra*) i *Peyām-ı İslām* (*Poruka islama*).

Prilikom diplomatske posjete Ankari, grčki premijer Venizelos (1864-1936) je sa turskim vlastima razgovarao o turskim izbjeglicama koje borave u Grčkoj. Po premijerovom povratku u Grčku, pretposljednji osmanski šejhu-l-islam biva je prinuđen napustiti. Svoje posljednje ovozemaljsko boravište će ponovno pronaći u Egiptu, početkom 1932. godine (Yavuz, 2006 : 351; Karabela, 2003 : 48,49).

Egipatski kralj Faruk I mu je izrazio dobrodošlicu. Također, veliki učenjaci poput: šejha Mustafe el-Meragija (1881-1945), šejha Mahmuda Šeltuta (1893-1963), šejha Mahmuda Hasana Ismaila (1910-1977), Mahmuda Saida el-'Arjana (1915-1964), i mnogi drugi manje

poznati su poštovali lik i djelo pretposljednog osmanskog šejhu-l-islama. Održavali su prijateljske veze s njim, te mu bili na usluzi. Iako je održavao prijateljske odnose sa šejhom M. M. el-Meragijem⁴, nije se u potpunosti slagao sa njegovim stavovima. Nasuprot spomentih učenjaka u kojima je pronašao intelektualnu podršku, pisanom riječju se borio protiv određenih stavova islamskih modernista: Kasima Emina (1863-1908)⁵, Husejna Hejkela (1888-1956)⁶ i nekih drugih. Njegov sin Ibrahim Rušdi je bio postavljen za profesora bliskistočnih jezika na Aleksandrijskom univerzitetu.

Ostatak života je proveo u Egiptu kao izbjeglica. Ataturk ga je pozvao da se vrati u Tursku, 1938., rekavši da mu je oprostio, ali odgovor šejhu-l-islama je bio: *oprostio mi je, ali ja njemu nisam* (Karabela, 2003 : 49; Yavuz, 2006 : 351). Sa melekom smrti se susreo 12. marta 1954. godine. Džanaza-namaz mu je klanjana u Egiptu, gdje je i pokopan na 'Abbasiji.

Djela Mustafe Sabri-efendije

Šejhu-l-islam Mustafa Sabri-efendija je mnogo napisao, na osmanskom turskom i arapskom, iz oblasti islamske jurisprudencije (*el-fikh*), islamske spekulativne teologije (*'ilmu-l-kelem*), islamske filozofije i nekih drugih oblasti. Vješto je polemisaio sa pozitivistima, materijalistima i ateistima, te uspješno pobijao njihove stavove snagom tradicionalnih i racionalnih argumenata (Yavuz, 2006 : 351). Potpisnik je slijedećih djela:

- *İslām-da Münakaşaya Hedef Olan Mes'eलेler* (*Polemčna pitanja u islamu*). Knjiga od 208 str., štampana 1987. u Istanbulu. Predstavljava

⁴ Šejh Muhammed Mustafa el-Meragi (9.3.1881-1845) je rođen u Kairu. Nauke o islamskom vjerovanju i tumačenju plemenitog Kur'ana je izučavao pred šejhom Muhammedom Abduhuom. Nakon diplomiranja na el-Ezheru, 1904., imenovan na položaj kadije u Sudanu, a dvije godine poslije u Kartumu. 22.05.1928. inauguriran je na mjesto

šejha el-Ezhera. Na tom položaju je ostao do 10.10.1929. godine (više: Cum'a, 2004 : 164,165).

⁵ Kasim Emin, islamski modernist kurdskog porijekla, rođen u Egiptu. Obrazovanje je sticao u Egiptu i Francuskoj. Poznat kao pionir feminizma kod Arapa. Napisao je dvije knjige: *Tabriru 'l-mer'eti* (*Oslobođenje žene*) i *El-Mer'etu 'l-džedide-*

tu (*Nova žena*), u kojima rasvijetljava pitanje položaja žene u islamu (više: Goldschmidt, 2000 : 22).

⁶ Muhammed H. Hejkel je rođen u Mensuri. Doktorirao na Sorboni 1912. Napisao je, 1914. godine, prvi moderni egipatski roman, *Zejnēb* (više: Goldschmidt, 2000 : 75,76).

kompilaciju autorovih tekstova objavljenih u časopisu *Beyānū 'l-Hakk* (od 1908. do 1912.), napisanih u svrhu osvjetljavanja tema poput: zekata, fidje, razvoda braka, poligamije, osiguranja, fotografisanja, islamskog nasljednog prava, slušanja muzike, kocke i slično (Karabela, 2003 : 55).

- *Yeni İslām Müctehidlerinin Kıymet-i İlmiyyesi (Naučne kompetencije islamskih modernističkih reformatora)*. Knjiga broji 164 str., a napisana je 1919. u Istanbulu. Štampana je u Istanbulu 1996. Na turskom je štampana u prijevodu Omera Ozalpa (Yavuz, 2006 : 352). Sadržaj knjige je posvećen kritici islamskih modernista, posebno opovrgavanju pojedinih stavova Musaa Džarullaha Bigijeva⁷. Autor se posebno posvetio kritici njegovih stavova po pitanju vječnosti ili prolaznosti Džehennema. U svojim dokazima Mustafa Sabri-efendija se pozvao na mnoge tradicionalne autoritete, poput šejha Ibn 'Arabija i Ibnu 'l-Kajjima (Karabela, 2003 : 55).
- *Dini Mücedditler, yāhut, Türkiye İçin Necāt ve İtilā Yollarında Bir Rehber (Vjerski reformatori ili vodič za spas i uspon Turske)*. U ovome djelu, napisanom 1922. u Istanbulu koje broji 365 stranica, autor se upušta u analizu problema čije bi rješenje trebalo Turskoj donijeti prosperitet i napredak. Pored toga, on analizira i pitanje *idžtihada* (napor islamskih učenjaka da svojim kreativnim mišljenjima, na osnovu konstitutivne tradicije, dođu do rješenja novonastalih problema u islamu), ciljeva Šerijata (*mekasidu 'l-šeri'a*), odnos islama i Zapada, jednakosti muškaraca i žene i slično (Isto : 56). Objavljena je u Istanbulu više puta: 1969, 1987, 1994 (Yavuz, 2006 : 352).

- *İslām'da İmamet-i Kübra (Islamsko poimanje države)*. Djelo je napisano za perioda autorovog izbjeglištva u Grčkoj, 1930. Broji ukupno 265 stranica. Pored toga, što se bavi analizom državnog uređenja prema islamskim propisima, autor se posvećuje i kritici stavova Alija Abdurrazika⁸ (Karabela, 2003 : 56). Djelo je više puta štampano.

Nabrojana djela su napisana na osmanskom turskom. U nastavku slijedi spisak djela koja su napisana na arapskom:

- *En-Nekir 'alā munkiri 'n-ni'meti mine 'd-dīni ve 'l-hilafeti ve'l-ummeti (Opovrgavanje poricatelja blagodatni vjere, hilafeta i ummeta)*. Ovo djelo, od 235 stranica, šejhu-l-islam je napisao, kako smo i rekli, tokom svog boravka u Libanu kao odgovor na ukidanje hilafeta u Turskoj. U tom djelu on izlaže kritici i Ministarstvo za vjerska pitanja i vakufe (Şeriye ve Evkâf Vekaleti), kojeg su uveli sekularisti u Turskoj kao zamjenu za ured šejhu-l-islama (Nam, 2011 : 299; Karabela, 2003 : 57). Pod naslovom *Hilafetin İlgasının Arka Planı*, štampano je u Istanbulu na turskom 1996., u prijevodu Oktaja Jilmaza (Yavuz, 2006 : 352).
- *Mes'eltu terdžemeti 'l-Kur'an (Pitanje prevodenja Kur'ana)*. Djelo sadrži 146 stranica, a napisano je u Kairu 1932. godine. Štampano je na turskom u Istanbulu 1993., u prijevodu Sulejmana Čelika (Yavuz, 2006 : 352).

Širenje islama prema istoku i zapadu, i njegovo prihvatanje od naroda i pojedinaca kojima arapski nije bio maternji jezik, povuklo je za sobom i pitanje prevodivosti Kur'ana na druge jezike, kao i razilaženja islamskih učenjaka o ovom pitanju (Ramić, 2007 : 5).

U djelu posvećenom problematici prevodenja Kur'ana, šejhu-l-islam Mustafa-efendija obrađuje stavove islamskih učenjaka o prevodenju kur'anskog teksta, upoređuje ih i na kraju donosi vlastitu ocjenu. Također se dotakao i pitanja učenja časnog Kur'ana u namazu, te dozvoljenosti njegovog učenja u namazu na nekom drugom jeziku, a ne arapskom (Karabela, 2003 : 57).

- *Mevkifu 'l-bešeri tahte sultani 'l-kader (Sloboda čovjekove volje i predestinacija)*. Djelo od 299 stranica, nastalo u Kairu 1933. Štampano je u Istanbulu, 1989. Djelo je preveo na turski Isa Doan pod naslovom *İnsan ve kader* (Yavuz, 2006 : 352). Mustafa Sabri-efendija se fokusirao na analizu sudbina čovjekove slobodne volje i sudbine. Djelo je prožeto stavovima velikih islamskih učenjaka, naročito onih istaknutih u oblasti nauke o islamskom vjerovanju, poput: el-Eš'arija, el-Bakillanija, el-Džuvejnija, el-Gazalija, el-İsferainija. Također, autor iznosi i mutezilijiske i šiijiske stavove (Karabela, 2003 : 58).
- *Kavli fi 'l-mer'eti ve mukarenetuhu bi akvāli mukallidati 'l-garbi (Moj stav o ženi u komparaciji sa stavovima imitatora Zapada)*. Djelo je nastalo u Kairu, 1932., a štampano 1990. u Bejrutu. Broji 92 stranice. U njemu su obrađene teme poput pitanja ljubavi, poligamije, obrazovanja i pokrivanja žene, jednakosti polova i slično (Isto). Godine 1994. je štampano na turskom u Konji.
- *El-Kavlu 'l-fasl bejne 'l-lezine ju'minune bi 'l-gajbi ve 'l-lezine la ju'minune (Presudna riječ između vjerujućih i nevjerujućih u Nevidljivi svijet)*. Ovo djelo je napisano u Egiptu 1942. godine,

lamu. Knjiga je izazvala brojne kritike, te osudu ezherske uleme. Ezher mu je oduzeo i diplomu. U njegovu odbranu su stali Husejn Hejkel i Taha Husejn (više: Goldschmidt, 2000 : 8; Türčan, 2005 : 410).

⁷ Musa Džarullah Bigijev (1875-1949) je rođen u blizini Rostova u Rusiji. Spadao je među plejadu islamskih vjerskih modernista (više: Kanlidere, 2006 : 214-216).

⁸ Ali Abdurrazik (1888-23.9.1966),

misililac, pravnik, ministar i pisac. Obrazovanje je sticao na El-Ezheru i Oksfordu. Godine 1925. objavio je djelo *El-Islam ve usulu 'l-hukm* (Islam i principi vladavine), u kojoj piše da institucija hilafeta nije inehrentna is-

a ima 244. stranice. Mustafa Sabri-efendija u djelu kritikuje stavove nekih modernista po pitanju "gajba". Ono što posebno privlači pažnju u ovome djelu jesu odgovori upućeni onima koji negiraju postojanje šejtana, te povratak Isaa, a.s. Pored navedenoga, u djelu je izložena kritika Hejkelovog djela *Hajatu Muhammedin (Muhammedov život)*, koje govori o Allahovom poslaniku, a.s. (Isto). Djelo je štampano više puta u Kairu.

- *Meokifu 'l-'akl ve 'l-'ilm ve 'l-'alem min Rabbi 'l-'alemin ve 'ibadihi 'l-murselin (Pozicija razuma, znanja i svijeta s obzirom na dokaze od Gospodara svjetova i Njegovih poslanika)*. Obimno djelo od 2018 stranica. Završeno u Kairu, 1950. u četiri toma, a prvi put štampano u Bejrutu 1981. U djelu su izloženi autorovi pogledi na određene teme iz islamske filozofije, prava, islamskog vjerovanja i spekulativne teologije. Autor se posvetio komparaciji islamskog i kršćanskog vjerovanja, te komparaciji zapadne i islamske filozofije. U Turskoj, djelo je bilo zabranjeno do 1980. godine (Isto : 60).
- *Sajdu 'l-hatir (Lov na uspomene)*. Memoari sadržani na 80 stranica, a završeni u časnoj Meki 1923. Do sada nisu štampani.

- *Hukmu lubsi 'l-kubba'ati ve 'l-burnaj-tati (Šerijatski stav o nošenju šešira)*. Ovaj traktat je nastao u Rumuniji 1925. kao reakcija na propis o nošenju evropske odjeće, koji je Atatürkova vlada donijela u novembru 1925. Do sada nije štampan.
- *Muhtarat min ši'ri 'l-'Arebi (Antologija arapske poezije)*.

Pored navedenih djela, Mustafa Sabri-efendija je objavio nekoliko desetina radova u raznim časopisima. Rado ve je pisao na maternjem osmanskom turskom i na arapskom jeziku. Bio je i vrsni pjesnik koji je pjevao na spomenuta dva jezika. Pisao je veoma lijepe kaside sa sufijским motivima ljubavne čežnje za Uzvišenim Bogom. Bavio se i prevođenjem sa arapskog na osmanski turski. Jedan od njegovih prijevoda jeste i knjiga *Limaza te'ebhare 'l-muslimun ve tekaddeme gajrubum (Zašto su nazadovali muslimani dok su drugi napredovali)*, libanskog mislioca Šekiba Arslana.

Zaključak

Kroz prethodne retke, koji predstavljaju kratak pogled u život i djelo pretposljednog osmanskog šejhu-l-islama Mustafe Sabri-efendije mogli smo steći utisak da njegov život i djelo mogu biti zanimljiva tema za izradu magistrarskog ili doktorskog rada.

Mustafa Sabri-efendija je svojim životom posvjedočio da spada u onu plejadu islamskih učenjaka čija djela, postupci i riječi nisu u raskoraku. Tokom svoga veoma burnog života bio je požrtvovan borac za i/Istinu.

Pored toga što je bio vrsni poznavalac nauka poput: tefsira, hadisa, akaida, fikha, ilmu-l-kelama, logike, islamske filozofije, bio je i pjesnik koji je svoje emocije i unutarnja stanja čežnje za Božijom blizinom vješto prenosio na papir maternjim osmanskim turskim jezikom, ali i arapskim koji je, možemo slobodno kazati, maternji jezik svakoga ozbiljnog i velikog islamskog učenjaka, alima.

Svojim perom je pokazao kako se istinski brane tradicionalne islamske nauke i vrijednosti, upuštajući se u debate i polemike sa misliocima koji su bili pod vidnim utjecajem Zapada i orijentalista koje je on iznjedrio. Dokazujući svoje stavove pokazivao je koliko je dobro poznao poslanička predanja i komentare časnog Kur'ana.

Djela osmanskog šejhu-l-islama Mustafe Sabrija su bogat izvor informacija o vjerskome životu u zadnjim godinama Osmanske imperije, te prvim godinama sekularne Republike Turske. Nadamo se da će ovaj naš rad pobuditi znatiželju kod istraživača za životom i djelom pretposljednog osmanskog šejhu-l-islama.

Izvori i literatura

- Alajbegović, Ibrahim Pečevića, (2000). *Historija: 1520-1576*. sv. I, (preveo, predgovor napisao i bilješkama popratio Fehim Nametak). Sarajevo: El-Kalem & Orijentalni institut.
- Akbulut, Ahmet, (1992). "Şeyhülislam Mustafa Sabri ve Görüşleri (1869-1954)", *İslāmî Araştırmalar*, c. 1. s. 6. Ankara: Türkiye Ekonomik ve Kültürel Dayanışma Vakfı (TEK-DAV).
- Beydilli, Kemal, (2005). "Od Kučkajnardže do propasti", *Historija Osmanske države – Hrestomatija*, (priredio Ahmet Alibašić). Sarajevo: Fakultet islamskih nauka.
- Cum'a, Ali, (2004). "Meragi, Muhammed Mustafa", *İslām Ansiklopedisi*, sv. XXIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Goldschmidt, Arthur Jr., (2000). *A Biographical Dictionary of Modern Egypt*. USA: Lynne Rienner Publishers.
- Hrvacić, Dževad, (2013). "Idžazetname Mehmed ef. Handžića", *Novi Muallim – Časopis za odgoj i obrazovanje*, god. XIV, br. 55. Sarajevo: Udruženje Ilmije Islamske zajednice u BiH.
- İpşirli, Mehmet, (1998). "Huzur dersleri", *İslām Ansiklopedisi*, sv. XVI-II. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İpşirli, Mehmet, (2010). "Şeyhülislām". *İslām Ansiklopedisi*, sv. XXXIX. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kanlıdere, Ahmet, (2006). "Musa Carullah", *İslām Ansiklopedisi*, sv. XXXI. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karabela, Mehmet Kadri, (2003). *One of The Last Ottoman Şeyhülislams Mustafa Sabri Effendi (1869-1954): His Life, Works and Intellectual Contributions*. Montreal: Institute of Islamic Studies, McGill University.
- Karčić, Fikret, (1997). *Studije o šerijatskom pravu*. Zenica: Bemust.

- Matuz, Josef, (1992). *Osmansko carstvo*, (s njemačkog preveo Nenad Močanin), Zagreb: Školska knjiga.
- Nam, Mehmet, (2011). "Son Şeyhülislam Mustafa Sabri'ye Göre Din-Devlet-Hilâfet İlişkisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, vol. 4, 4/16. Ordu: Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Ortaylı, İlber, (2009). *Drukčije razumijevanje Osmanlija*, (s turskog preveo Salmir Kaplan). Sarajevo: Connectum.
- Ortaylı, İlber, (2014). *Osmanlije na tri kontinenta*, (s turskog prevela Aida Čarovac-Uslu). Sarajevo: Connectum.
- Ramić, Jusuf, (2007). *Kako prevoditi Kur'an: Analiza naših prijevođa Kur'ana urađenih neposredno s arapskog jezika*. Bihać: F.F.Bihać.
- Smailagić, Nerkes, (1990). *Leksikon islama*. Sarajevo: Svjetlost.
- Suvejdan, Tarik, (2005). *Ebu Bekr i Omer*, (s arapskog preveo Senad Čeman), Sarajevo: Muhamed Mehanović.
- Türçan, Talip, (2005). "Hilâfet Karşıtı Bir Ezher'li: Ali Abdurrâzık (1883-1967)", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 6. Konya: Mehîr Vakfı.
- Yahya, Tefkîk İslâm, (1996). *Şeyhülislam Mustafa Sabri*. Kairo: Mek-tebetu Elba Press.
- Yavuz, Yusuf Şevki, (2006). "Mustafa Sabri Effendi", *İslâm Ansiklopedisi*, sv. XXXI. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

الموجز

نظرة في حياة وأعمال الشيخ مصطفى صبري، شيخ الإسلام قبل الأخير في الدولة العثمانية

جنان هاسيتش

يستعرض الجزء الرئيس من هذا البحث حياة شيخ الإسلام قبل الأخير في الدولة العثمانية، مصطفى صبري (١٦٨١ - ١٥٩١). ولكي نفهم حياته والدور الذي لعبه في تلك الحقبة العصبية من تاريخ تركيا بصورة أفضل، فقد اخترنا في الجزء الأول من البحث بدلا من المقدمة النموذجية أن نقدم شرحا لمؤسسة شيخ الإسلام التي كانت على مدى قرون طويلة المؤسسة الدينية العليا عند العثمانيين. كان العالم المسلم الكبير الشيخ مصطفى صبري، رحمه الله، الحلقة الثامنة والعشرين بعد المائة في سلسلة شيوخ الإسلام التي تشكلت على مدى خمسة قرون تقريبا. وللشيخ مؤلفات كثيرة باللغتين التركية العثمانية والعربية، منها ما نشر في حياته، ومنها ما نشر بعد وفاته. وله أيضا عشرات الأبحاث المنشورة في مجالات مختلفة. وإلى جانب كونه عالما ذا كعب عال في العلوم الإسلامية، كان شاعرا بارعا نظم الشعر بلغته الأم التركية العثمانية، وباللغة العربية التي كان يتقنها مثل لغته الأم. وتكتسب مؤلفات الشيخ مصطفى صبري أهمية بالغة، لأنها تعالج مسائل مختلفة، لكن قيمتها الكبرى، حسب رأينا، تتمثل في أنها تساعد على استكشاف الحياة الدينية في فترة زوال الإمبراطورية العثمانية وتحولها إلى دولة علمانية.

الكلمات الرئيسية: شيخ الإسلام، الشيخ مصطفى صبري، زوال الإمبراطورية العثمانية، الخلافة.

Summary

A GLIMPSE OF LIFE AND WORK OF MUSTAFA SABRI-EFENDI, PENULTIMATE OTTOMAN SHEIKHU-L-ISLAM

Dženan Hasić

The article presents life of the penultimate Sheikhu-l-Islam of the Ottoman Empire, Mustafa Sabri-efendi. In order to understand his life and the role he had in Turkey during the turbulent period of its history, in introductory part we offer an introduction to the institution of Sheikhu-l-Islam that was supreme religious institution of the Ottoman Empire for centuries. Mustafa Sabri -efendi, a great Islamic scholar, 128th Sheikhu-l-Islam in a great chain of scholars that was formed in less than five centuries. He wrote a number of books in Ottoman Turkish and in Arabic language. Some of those were published during his life. He is also an author of several dozens of articles published in various magazines. Besides being a very learned religious scholar he was also a renowned poet writing in his mother tongue Ottoman Turkish as well as in Arabic. The works of Mustafa Sabri-efendi are very significant in sense that he dealt with a variety of issues, in our opinion most significant is his contribution in reconstruction of religious life in the period of the downfall of the Ottoman Empire and its transition into a secular republic.

Key words: Sheikhu-l-Islam, Mustafa Sabri-efendi, downfall of the Ottoman Empire, *Khilafet*